

Joan Fuster i Max Cahner, pensaments i projectes compartits

[Joan Fuster and Max Cahner, thoughts and shared projects]

ROBERT MARCH TORTAJADA

Universitat de València

robert.march@uv.es

RESUM: L'objectiu d'aquest article és pensar Joan Fuster a partir de la seua correspondència amb Max Cahner, fent un esment especial als projectes compartits entre els dos intel·lectuals, sobretot, pel que té a veure en la relació editor-escriptor, tenint en compte l'amistat que els va unir, els moments bons i els daltabaixos. Per això, a partir de les cartes, pararem atenció a l'experiència de Fuster com a col·laborador de Cahner en la Gran Enciclopèdia Catalana i en la seua relació, per exemple, amb els correctors lingüístics. A més, és clar, ens fixarem en alguns processos de creació com *Literatura catalana contemporània* (1972) i *Decadència al País Valencià* (1976).

PARAULES CLAU: Joan Fuster, Max Cahner, Correspondència, Literatura, Creació.

ABSTRACT: The aim of this article is to think of Joan Fuster considering his letters to Max Cahner, with special reference to the projects shared between both of them, especially as regards the publisher-writer relationship, but taking their friendship into account: the good times and the ups and downs. Therefore, from the letters, we will pay attention to the experience of Fuster as a collaborator of Cahner in the Gran Enciclopèdia Catalana and in his relationship with the linguistic correctors, in addition, of course, focusing on some processes of text creation such as *Literatura catalana contemporània* (1972) i *Decadència al País Valencià* (1976).

KEYWORDS: Joan Fuster, Max Cahner, Letters, Literature, Creation.

Recepció: 13/04/2022. Acceptació: 05/05/2022. Publicació: 27/07/2022

1. Una escriptura contra la solitud

En un dels passatges d'*Infancia e historia* (2010), Giorgio Agamben presta atenció a una caiguda que Michel de Montaigne, un dels pensadors admirats per Joan Fuster, va patir mentre anava amb el seu cavall. Allò interessant de l'episodi traumàtic que narra el filòsof italià no és únicament la descripció al voltant de l'estat d'inconsciència de l'humanista francès, sinó, més aviat, la conseqüència del bac, que portaria l'autor dels *Assaigs* a interessar-se per la mort i reflexionar-hi constantment. A meditar sobre un concepte d'experiència distanciada dels postulats descartians, tal com en certa mesura ho fa també Fuster en els seus aforismes, per exemple, quan afirma: «Propugno, la suspicàcia mètdica». En tot cas, Agamben ens presenta Montaigne com l'últim pensador europeu per a qui la cultura va romandre al marge de qualsevol certesa categòrica i, per tant, de qualsevol interpretació absoluta de la realitat. Certament, seguint *Consells, proverbis i insolències*, Carme Gregori indica que, per a Fuster, «la noció de veritat és controvertible i els aforismes fusterians la sotmetran, lògicament, a controvèrsia», a una «veritat canviant» (Gregori 2011: 50 i 62).

El passatge esmentat a partir d'Agamben no és l'única connexió que trobem entre el renaixentista francès i Joan Fuster,¹ però ens serveix per a il·lustrar –i reflexionar alhora– com el pensador de Sueca va dedicar la seua vida, entre d'altres gèneres, a l'assaig i a l'aforisme, si se'ns permet, com a una manera d'estar en el món, com una forma d'habitar-lo, com un estil per a estar viu.

Si com Agamben, hom pot considerar Montaigne el darrer filòsof en qui l'experiència rau per damunt de la ciència, un dels pilars fonamentals per a Fuster va ser la cultura, el seu estudi, la història, això sí, des d'una vessant social, col·lectiva. D'acord amb Eulàlia Duran (2004), cal entendre Fuster com un historiador de la cultura des de pràcticament tots els punts de vista, incloent-hi,

---

1 Per a aprofundir en el vincle Fuster-Montaigne, pot llegir-se, per exemple, «Ontologia del moviment: de Montaigne a Fuster passant per Pla», en *Joan Fuster: indagació, pensament i literatura*, de Ferran Sáez Mateu, editat per Tobies Grimaltos i publicat per la Universitat de València l'any 2019.

per descomptat, les contradiccions intrínseques que en ella es poden trobar. També les pròpies, les personals: «¿Contradictori? Potser sí, potser no. I no m'importa», va dir el pensador de Sueca, deixant damunt la taula la possibilitat contínua de canviar de pensament, de poder, si escau, arribar a desdir-se, però, no com a caprici, sinó, al nostre parer, com a acte de llibertat. En definitiva, una insistència més en la importància de ser crític tant amb ell com amb la societat i l'època que li va tocar viure, que no és altra que la del nostre passat més recent.

L'objectiu d'aquestes pàgines no és mitificar Fuster, això seria ridícul, sinó pensar-lo en contacte permanent amb l'altre, concretament ací, mitjançant la correspondència que va mantindre amb Max Cahner. És a dir, no oblidar ni la complexitat ni la intertextualitat que està present en la seua obra, però atenent la singularitat d'una esfera més íntima, com és el cas de la conversa epistolar.

Parafrasejant un del títols amb què Vicent Simbor i altres investigadors han estudiat l'autor de Sueca, l'objectiu és parar atenció a les «relacions personals, les relacions literàries» (Simbor 2006), per tal d'observar la complicitat i el *tempo* d'unes cartes que ens ofereixen l'oportunitat de conèixer un escriptor tan interessant com és Joan Fuster, més enllà de l'autoria, més enllà de la lectura dels estudis signats i, sobretot, encara que siga mínimament, acostar-nos al procés d'alguns dels seus projectes, açò és, veure la *cocció* dels seus estudis literaris i culturals. Així, la correspondència intercanviada amb Max Cahner ens permet escoltar les veus de dos esperits inquiets, a partir de l'amistat i la complicitat d'alguns pensaments compartits. Entre d'altres, per exemple, la idea de catalanitat, de país, de països, assumpte quasi indispensable per a percebre la relació entre ambdós personatges. De fet, per a Antoni Furió, si alguna vegada han existit els Països Catalans ha estat «entre altres llocs tangibles i intangibles, en la correspondència, els llibres i els projectes editorials, culturals i civils comuns entre Joan Fuster i Max Cahner» (Furió 2012: 7).

Tot l'epistolari, al llarg de més de trenta anys de relació, i encara tota la vida [...] d'ambdós giren entorn d'aquest subjecte nou, d'aquest projecte de futur compartit entre valencians, mallorquins i catalans estrictes, que

el primer «imaginà» –en el sentit que s’«imagine» totes les nacions–, i li posà nom, i que el segon es va aplicar infatigablement a fer realitat, enmig de les incomprendions, quan no de l’hostilitat, dels respectius conterrànies, al País Valencià i al Principat (Furió 2012: 7).

En definitiva, atendre unes cartes que s’allarguen en el temps més de tres dècades, que s’inicien a finals dels anys cinquanta del segle passat, quan el franquisme no anava amb cap tipus de bromes i, entre d’altres, Fuster i Cahner se les arreglaven per dir la seua, tractant de passar la censura del règim nacionalcatolicista.

A més, pretenem aproximar-nos a l’escriptura fusteriana amb l’altre com una lluita contra la solitud, també contra la mort (Serna i Garcia Monerri, 2004), sobretot en un Fuster que, simbòlicament, potser va *deixar* el món –«emudir», diria Furió–, el dia que va abandonar la creació, el dia en què, a diferència de Montaigne, la seua *caiguda* el va portar a aturar, a poc a poc, la reflexió.

2. La relació epistolar de Joan Fuster i Max Cahner

L’octubre de l’any 1997, l’editorial 3i4 publicava el primer volum d’una col·lecció, que sota el títol de *Correspondència 1*, reunia les cartes –els diàlegs– que Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu i Villalonga haurien escrit a Joan Fuster i viceversa. D’aquesta manera, en el pròleg a l’edició, Antoni Furió, a més dels objectius de la col·lecció, presentava la figura d’un Joan Fuster a la perifèria de les grans ciutats, capaç d’assolir una projecció «sobre el conjunt de la cultura catalana, mantenir estretes relacions amb els grans noms d’aquesta mateixa cultura, exercir un fecund mestratge intel·lectual i contribuir decisivament a la reconstrucció civil, al redreçament cultural i polític, del país» (Furió 1997: 8). Des d’aquell llibre inicial, l’edició del qual va estar a càrrec de Pérez i Moragón, s’han publicat, a data del 2020, un total de setze volums, que repleguen les milers i milers de cartes que Fuster va bescanviar al llarg de la vida, confeccionant-les a vegades, inclús, com si de textos literaris es tractaren. Tal com estableix Pérez Moragón:

D'acord amb la imatge canònica, Joan Fuster era un solitari. No era en qualsevol cas, un misantrop, ni una persona aïllada. Tenia un evident desig –o necessitat– de comunicació amb els altres, que s'establia a través de la conversa, la tertúlia, l'escriptura pública –milers d'articles, desenes de llibres– i també la privada. (1997: 38).²

En tot cas, per a Pérez i Moragón, la correspondència hauria permés a Joan Fuster eixir de l'aïllament intel·lectual de l'escena literària de la València del moment. Tot això amb unes cartes que «suren problemes d'una etapa amarga per a la vida del país, però en la qual no mancaven [...] incentius per a l'esperança i la continuïtat de la cultura catalana» (1997: 42).

Com hem assenyalat més amunt, la correspondència de Fuster és ben nombrosa. El fet que ens fixem amb la mantinguda amb Cahner és per diferents raons, però, sobretot, per la duració de la mateixa i l'amistat professada. Així, tal com llegim en la introducció del volum tretzé de Josep Ferrer i Costa i Joan Puchadas i Marquès, l'amistat entre els dos intel·lectuals es cus ràpidament. Així, si el tracte que s'hi observa al principi és una miqueta més distant i cordial, propi d'una relació professional entre un escriptor i un editor, aviat esdevé pròxima i plaent, amb peu per a la broma i el riure, en la mesura en què la confiança i la complicitat es fa patent entre ambdós. De fet, per tal de fer algun comentari de caràcter relaxat, en diferents cartes, Fuster escriu alguna paraula o expressió amb accent barceloní, fent una mena de transcripció de l'oriental, que porta a l'extrem en la carta 120, datada el 20 d'octubre de 1971, en què explica com es troba de salut, alhora que esmenta la situació del treball que té entre mans. En resum, en ella ens imaginem un Fuster jocós que es diverteix amb l'amic:³

---

2 Pel que fa a la tertúlia de Joan Fuster, a una mena de dibuix d'aquelles converses, tal com indica Xavier Serra en la introducció del seu llibre, pot consultar-se *La tertúlia de Joan Fuster* (2012), publicada en Afers.

3 Fuster va utilitzar aquest estil també en la carta 155, datada el 30 d'abril de 1973, i en la 162, en aquest cas, del 19 de novembre del mateix any.

Astimat Max:

Abui t'ascric an barçaluní, par barià.

Gràcias par la teba carta. Bulia baní a Barçalona un d'aquets dias, parò amb trobu malamen; fa gairebé un mes ca ni tan sols puju a Balència. Ahí baig anar-hi, i ma'n baig anturnà da saguida. De tan an tan treballu an al llibra, parò am prou feinas ha passat dal foli 250. Hu lamentu. La meba salut és bacil·lan (no de «bacil» sinó de «vacil·lació», ancara ca pudé la «vacil·lació» deu prubaní d'alguns «bacils». Cunfiu ca tot s'arratclarà abiat, a força d'antibiòtics.

Naturalmén, haig da ranuncià al biatxa a Itàlia. Ni tinc passapor, ni ànimus, ni durus. Déu Nostra Sanyó am sarà més faburabbla an una altra ucasió.

Patons a totes les sanyores dal teu bultan.

Abraçadas.

Joan

Més enllà de l'estil d'aquesta carta, entre Fuster i Cahner hi ha més d'un punt en contacte. Ara bé, els dos personatges són ben diferents, tot i que tenen projectes vitals, polítics i literaris en comú. D'una banda, com és sabut, amb el pas del temps, la veu de Fuster esdevindrà cada vegada més present en tot allò que tinga a veure amb la cultura, sobretot, al País Valencià. En certa mesura, directament o indirectament, la seua influència fou conseqüència també de les relacions epistolars iniciades amb els diferents catalans exiliats a Mèxic, amb els quals va col·laborar en la revista *Pont Blau*, que acabarien per portar Fuster, tal com ha estudiat Simbor, a ser una peça imprescindible per a la construcció del circuit literari català (Simbor 2012). En tot cas, en la revista citada, Fuster va tractar de construir un país fent esment a una cultura compartida entre valencians, principatins i balears, tal com aquests pobles havien experimentat durant el temps de vigència de la Corona d'Aragó. D'aquesta manera, la revista fou un vertader *pont*, no ja pel que té a veure amb les lletres que creuaren l'Atlàntic, sinó pel que afecta els camins desitjats per Fuster, sobretot, aquells entre les ciutats de Barcelona i València. És a dir, en com la primera no hauria de menysprear la segona i, aquesta última, acostar-se a l'anterior i viceversa, sense

oblidar cap regió dels territoris de llengua catalana. Al nostre parer, aquest desig de Fuster, aquesta dèria per una relació de col·laboració i de coordinació és encara aplicable hui dia entre ciutats i ciutadans i, per descomptat, entre institucions. És cert que en aquest punt podem establir una mena de paral·lelisme amb el pensament de Joan Fuster i altres amics. Pensem, per exemple, en Sanchis Guarnier i Vicent Andrés Estellés, amb qui Fuster va compartira l'amor a la pàtria, a la llengua i un munt de projectes més. No obstant això, el nostre interès ara és el vincle Barcelona-Sueca: la complicitat Max Cahner-Joan Fuster.

Potser Cahner, tal com ha assenyalat Vicenç Villatoro en «Què ha fet Max Cahner» —pròleg de *Què pensa Max Cahner*—, haja sigut el culminador de la construcció cultural noucentista (2009: 11). En tot cas, el seu interès per la catalanística s'iniciaria en els temps de joventut, sobretot, a partir de les visites que rutinàriament faria a les oficines de l'Institut d'Estudis Catalans, assumpte que el portaria a dirigir la mirada cap a València, cap a la Ribera Baixa, cap a Joan Fuster. D'acord amb Cano, aquest adreçament no és cap casualitat, tant Bastardes com Cahner eren ben conscients de la vàlua de l'intel·lectual valencià, entre d'altres, no ja pels seus poemaris inicials, sinó per publicacions com *La poesia catalana fins la Renaixença* (1954), *El descrèdit de la realitat* (1955), *Les originalitats* (1956), *Figures del temps* (1957) i *Indagacions possibles* (1958) (Cano 2021: 109).⁴ Així mateix, l'any 1959 li presenten el projecte *Germinabit* i s'inicia la relació epistolar.

Tenim la gosadia de demanar-li la seva col·laboració perquè creiem necessària la presència del País Valencià a la nostra revista. Cal que els lectors barcelonins —perquè de moment gairebé tots els subscriptors són de Barcelona— coneguin millor el caire valencià de Catalunya; i no ens referim només a l'aspecte literari. Fóra interessant que poguéssim donar informació sobre música, art o altres activitats no específicament literàries i, fins i tot, sobre problemes socials i econòmics.

---

4 Pot consultar-se la tesi doctoral de l'investigador Àngel Cano, dirigida per la professora Carme Gregori, intitulada *Els articles de Joan Fuster a Serra d'Or: «Restriccions mentals» (Primera sèrie: 1968-1973) i «Passar el dia, empenyer l'any» (Segona sèrie: 1978-1984)*. Per a aquest punt, vegeu la tercera part, concretament, les pàgines 109-113.

Creiem que hem de donar de València una visió més íntegra perquè els lectors s'acostumin a considerar-la catalana en tots els aspectes. Per exemple, és lamentable que, en general, els llibres dedicats a la història de Catalunya no facin altra cosa que història del Principat, especialment, si tracten de temps més acostats a nosaltres que l'Edat Mitjana. És evident que el fet de no existir cap precedent i la dificultat que representa als investigadors de traslladar-se a València, a cercar les fonts documentals necessàries, en són el principal obstacle; i sense aquest primer pas científic no podem esperar un redreçament en les obres de divulgació. Semblantment, hauríem de considerar estudis econòmics, d'història de l'art... És amb el sentit d'influir per a aquest redreçament que reclamem la participació de València i, per extensió, de totes les terres catalanes altres que el Principat (Fuster 2012: 38).

A partir d'aquest moment, Fuster i Cahner es van comprometre amb la cultura notablement. El primer va fer de l'escriptura un ofici a jornal, amb totes les precarietats que l'època i la provinciana València oferien; fent d'aprenent autodidacte d'infinites matèries que el van portar a estudiar diferents períodes històrics, sense caure en el parany dels interessos dels caps i casals respectius i, per descomptat, pagant el preu, entenem, de situar-se entre *els uns i els altres*.⁵

En canvi, Cahner, també lligat als llibres, va impulsar diferents projectes literaris que seran de referència i d'ajuda per a la trajectòria de Joan Fuster, per a la recepció del seu pensament i per a la de tots aquells assedegats de cultura, com ell mateix. D'entre aquests projectes, destaquem la ja esmentada *Germinabit*,

---

5 Fuster va tractar d'escriure per a sobreviure pràcticament tota la vida, almenys, fins el 20 d'agost de 1986, moment en què aconsegueix la càtedra de Literatura i Història Social en el Departament de Filologia Catalana, cosa que li permet una situació estable econòmicament més que merescuda després del treball i la constància. Tal com Ferrer i Costa i Pujadas i Marquès anoten en l'edició a *Correspondència 13*, hi ha una carta, concretament la 224, que coincideix amb la de l'emissió d'un telegrama per part de Max Cahner, que felicita Fuster per l'obtenció de la càtedra. Si hom vol llegir sobre els inicis de Fuster com a catedràtic de Filologia Catalana, pot consultar la introducció que Antoni Furió signa en *Joan Fuster i els historiadors*, volum que la Universitat de València va publicar el 2007, tot recollint les ponències de la IV Jornada dedicada a l'erudit de Sueca, que van tindre lloc el 9 de novembre de 2006.

i la seua fusió en *Serra d'Or*, que va impulsar junt amb Ramon Bastardes; Edicions 62, que va dirigir fins l'any 1969; la Gran Enciclopèdia Catalana,⁶ i la fundació de Curial Edicions Catalanes, una editorial fonamental per a la difusió d'alguns treballs valuosos de Joan Fuster.

En tot cas, a part del Cahner editor, artífex de projectes i empreses no cal oblidar tampoc la seua aportació com a investigador i escriptor, per exemple, de l'*Epistolari del Renaixement*; els treballs d'investigació que va dedicar al segle XVII i XIX, com pot ser el cas de l'obra *Literatura de la revolució i la contrarevolució*, un conjunt de quatre volums publicats per la pròpia Curial. I, per descomptat, la tasca política desenvolupada com a conseller de Cultura (1980-1984) dins del govern de Jordi Pujol. Pel que fa a l'*Epistolari*, Cahner va intercanviar alguna consulta amb Fuster, justament, sobre la comprensibilitat del material que confeccionava o si calien, per exemple, aclariments lèxics i, inclús, si el títol de cada carta havia d'acompanyar-se o no de la data i el lloc en què fou elaborada. En tot cas, Fuster no el va ajudar massa, o només donant-li seguretat. De fet, tal podem llegir en la carta 173, datada a Sueca el 10 de febrer de 1975, afirma: «És una col·loquialisme que me demanis opinió sobre la teva feina: tu en saps més que ningú, i tot el que faràs “anirà a missa”» (Fuster 2012: 426). En una línia semblant, però en una carta una anterior, la 122, datada el 25 de desembre de 1971, era Fuster qui, humorísticament, s'adreçava a Cahner com a *dueño y señor*, sol·licitant-li una ajuda que estenia també a Eulàlia Duran i a Josep Massot, el filòleg i monjo benedictí, que des dels inicis dels anys setanta va estar el director de publicacions de l'Abadia de Montserrat. En aquesta carta, Joan Fuster aprofitava per felicitar el Nadal als amics i demanar si algú dels tres podia descobrir si a les biblioteques de Barcelona hi existia algun exemplar

---

6 En *Què pensa Max Cahner*, Max Cahner confessa a Xavier Mora que la Gran Enciclopèdia Catalana va nàixer després d'un viatge que va fer a Frankfurt, concretament, a una Fira en què Edicions 62 tenia un estand. A partir d'aquell moment, si Cahner tenia en ment la creació d'un petit diccionari per al català, es va decidir per crear l'enciclopèdia (2012: 26).

del número 2.111 del *Catálogo de Aguiló*,⁷ concretament, per a la publicació de *Flor d'enamorats*, de Joan Timoneda.⁸

«[...] Cobles de Bella de vós enamorós contrafetes al spiritual». Ja tinc tot el material de Timoneda assequible («Sarao de amor» i tot), però no aquests versets que, com a bon «valencianet», el senyor Timoneda va dedicar a la Mare de Déu dels Desemparats (Fuster 2012: 331-332).

3. L'experiència a la Gran Enciclopèdia Catalana

Tothom sap que un dels assajos més importants de Joan Fuster és *Nosaltres els valencians* (1962), treball que, en diferents ocasions, va reconèixer que compte d'haver-lo escrit, li haguera agradat haver-se'l trobat, és a dir, haver estat un lector de l'obra i no l'escriptor. En tot cas, el que ens interessa de nou ací és el lligam entre l'assaig i la relació Joan Fuster-Max Cahner —i en aquest cas, també Bastardes—, ja que aquest text fusterià encetaria el catàleg d'Edicions 62.

Així, si tornem a la introducció de *Correspondència 13* i seguim els curadors del volum, veiem que, mentre Cahner va estar al capdavant de l'editorial, Fuster hi va publicar també *L'home, mesura de totes les coses* (1967), *Examen de consciència* (1968) i l'inici de les *Obres completes* (Fuster 2012: 29). Estem en la dècada dels anys seixanta i l'amistat entre Cahner i Fuster està més que establerta. Un té en compte l'altre en qualsevol dels projectes en què s'immergeix, prova és també la sol·licitud per part del barceloní perquè Fuster, amb més

---

7 Fuster es refereix al *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Actualment, pot consultar-se al web de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

8 Aquest estudi es va publicar en la col·lecció «Albatros» de l'editorial Castàlia, projecte que, com recorda Ferrando, es va dur a terme l'any 1973 (Fuster 2000: 342). En la carta 98, Fuster remet a tres edicions: una sobre Corella, a càrrec de Jordi Carbonell; una altra de Joan Timoneda, que va ser elaborada pel mateix Fuster; i una tercera sobre els sermons de Quaresma, a càrrec del mateix Sanchis Guarner. Pot llegir-se: *Correspondència 4. Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner i Germà Colón*, pròleg d'Antoni Furió, edició a cura d'Antoni Ferrando, València, càtedra Joan Fuster de la Universitat de València / Edicions 3i4, 2000.

o menys intensitat, actuara d'assessor de la Gran Enciclopèdia Catalana. Així, tal com indiquen Ferrer i Costa i Pujadas i Marquès, Fuster va signar la història d'Alacant emprant el «pseudònim de Josep Arnau, un franciscà descalç predicador del rei nascut el 1815» (Fuster 2012: 31). Ara bé, si Fuster va acceptar la tasca d'assessor proposada per Cahner, amb el temps acabà enfadant-se perquè el volum de treball anava més enllà de l'acordat. En aquesta línia, si en la carta 165, del 31 de maig de 1974, afirma que pot actuar de revisor dels articles de l'Enciclopèdia, però no de redactor, en la 166, del 12 de juny del mateix any, explicita que no s'hi dedicarà més, perquè els correctors no deixen de fer-li esmenes. Veiem, en primer lloc, un fragment, de la carta 165.

Ho sento, noi. Ja et vaig exposar, un dia, les meues enormes ganes de dimitir de la corresponsalia de l'Enciclopèdia. No tinc temps de redactar articles. Últimament, i per sortir del pas, encara vaig ocupar-me d'un parell de collonades, i no penso reincidir-hi. ¿És que l'article, poso per cas, relatiu al senyor Font de Mora, no podíeu haver-lo confeccionat vosaltres mateixos? Estic disposat a revisar tants papers com vulgueu, però no a escriure'n. Si em fas el favor d'exposar la qüestió als alts poders de la Casa, te n'estaré molt agraït (Fuster 2012: 412).

Les paraules que segueixen aquest fragment prenen un to més relaxat. De fet, Fuster comenta a Cahner que, quan puguen veure's, li prestarà material i, a més, aprofitaran per parlar i tantejar com poden publicar un parell de peces teatrals. La primera, amb un context que abasta el XVII i XVIII i, l'altra, del XIX. Fem compte que Fuster parla, almenys en part, del treball que desenvoluparà en *Decadència al País Valencià*. En la carta 166, llegim:

Benvolgut Max:

Acabo de rebre el telegrama. Ho sento, noi. Ni sant Vicent Ferrer, ni merda.⁹ No tinc ganes ni temps de fabricar articles d'«enciclopèdia». He com-

---

9 En relació amb els estudis vicentins, en *Correspondència IV*, en la carta 53 (7 d'abril de 1956), Fuster consultava a Sanchis si havia fet bé de dir que un dels personatges, un moro, «parla amb una sintaxi

provat, encara, que entre el meu text i el publicat en l'article *Decadència*, hi ha posat la seva santa mà algú (¿tu?, ¿un cagalló de la gramàtica?, ¿qui?), alterant temps verbals que em pensava haver calculat delicadament, introduint-hi cursileries pseudofabrianes («ja que» esdevé «puix que») canviant-me verbs («vénen» me'l converteixen en «són») i intercalant-hi més manipulacions grotesques (un «en la mesura que» me'l transformen en «tant com»..., etc.). Són collonades d'analfabet, i perdona. A partir d'ara, absolutament, em nego a tenir tractes amb la GEC... Et prego, naturalment, que intervinguis perquè treguin el meu nom de les relacions d'assessors, etc. No és que jo cregui que els meus papers siguin «genials» (i Déu em guard): senzillament, demano que em deixin dir el que he volgut dir, amb els matisos amb què ho he volgut dir, i que si no us agradaven per qualsevol raó, era preferible deixar-ho córrer... (Fuster 2012: 414-415).¹⁰

Ara bé, aquesta actitud bel·ligerant cap als correctors de l'Enciclopèdia no afecta l'amistat amb Cahner. De fet, tot just en la mateixa carta, una vegada ha despatxat el seu pensament cap als correctors, confessa que l'ha nomenat

bàrbara, amb la qual el predicador vol imitar el llenguatge mahometà». (Fuster 2000: 235). En tot cas, és en la carta 55 (24 de juny del 1956) quan Sanchis Guarnier li dona el vistiplau. Segons el filòleg, la confusió de les formes verbals que empra el personatge té a veure amb l'ús de diferents formes tòniques que considera arabismes (Fuster 2000: 236). En una altra carta, la 83 (11 de febrer de 1964), Sanchis Guarnier recorda a Fuster que li havia proposat publicar a *L'Estel*, en un únic volum, els estudis sobre l'oratòria de sant Vicent Ferrer, Jaume Roig, Ausiàs March i Isabel de Villena, que van aparèixer a la *RVF*. A més, afegeix que Fuster podria incorporar les seues anotacions sobre el *Tirant lo Blanch*, publicades per l'editorial Selecta l'any 1957 sota el títol *Figures de temps*. Tal com recorda Antoni Ferrando, curador de *Correspondència IV*, els estudis dels autors esmentats van aparèixer en els números IV, V i VI de la *RVF*. Açò és, el IV el de sant Vicent; el V, el dedicat a Jaume Roig i sor Isabel de Villena, i el darrer per a Ausiàs March. (Fuster 2000: 304). Finalment, tots tres tornaren a veure la llum dins el volum I de les *Obres Completes* (OC) de Joan Fuster, dutes a terme per Edicions 62 sota el guiatge de Max Cahner. Actualment, aquests textos, junt amb «Lectura de Roís de Corella», «Reflexions sobre el Tirant» i «Consideracions sobre el Tirant», poden trobar-se en l'edició de Bromera, en *Misògins i enamorats*, que compta amb un pròleg d'Albert Hauf.

10 Com ocorre en les cartes anteriors, també en la 195 (5 de juliol de 1977) trobem un Fuster realment indignat per la tasca que els correctors lingüístics dediquen als seus textos. El fragment és ben eloqüent: «¿És això el que em demanaves? ¿O no? Si ho has de publicar, deixa-ho tal qual. Que no hi posin les seves santes mans els cagallons de la gramàtica i de l'*enciclopederia* que tens a sou. I si ho fan m'enfadaré. O tot o res, i merda» (Fuster 2012: 459).

marmessor del seu testament, junt amb altres amics, com Joaquim Maluquer, Fermí Cortés o Eliseu Climent.

4. Publicacions de Fuster a Curial Edicions Catalanes

Si més amunt hem fet paleses algunes de les discrepàncies entre Joan Fuster i Max Cahner pel que fa a la correcció lingüística, ambdós van continuar treballant junts en diferents projectes. Cahner, per exemple, va dissenyar un mapa comarcal dels Països Catalans que va compartir amb Fuster, per tal d'obtenir-ne l'aprovació. Com es pot imaginar, més enllà de la cartografia, els projectes es concreten en llibres de Fuster que Cahner va editar en Curial Edicions Catalanes, empresa que el barceloní va fundar una vegada es va desentendre d'Edicions 62. Els textos als quals ens aproximarem són *Literatura catalana contemporània* (1972)¹¹ i *Decadència al País Valencià* (1976).

Ara bé, com venim fent, més que el contingut dels volums allò que ens interessa és la informació que l'un i l'altre intercanvien a les cartes, cosa que ens porta a entendre-les, pot imaginar-se ja, com a documents i fonts primordials més que interessants. D'aquesta manera, *Literatura catalana contemporània* és el primer llibre publicat en Curial. En la carta 107, del 26 d'agost de 1970, descobrim com Cahner advertia Fuster de l'estructura que havia de seguir, per tal d'aconseguir un manual eficient, tenint en ment, és clar, les dificultats i l'envergadura que el projecte comportava. Així, una vegada Cahner havia revisat el manuscrit de Fuster, li feia arribar tota una sèrie d'anotacions perquè l'escriptor de Sueca les poguera dur a terme. De la desena de punts que Max Cahner hi assenyala, en destaquem un parell:

---

11 Per a aprofundir més en la literatura catalana contemporània i en la figura de Joan Fuster, pot consultar-se «L'estudiós de la cultura catalana contemporània», dins *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, de Vicent Simbor (2012: 157-264). Un estudi en què l'investigador presta atenció al fet literari des del s. XIX fins l'actualitat. D'especial interès és, a més, l'apartat dedicat al llegat fusterià i, per tant, a la seua importància (2012: 208-215).

- Cenyr-se als fenòmens literaris i a aquells fenòmens lingüístics i culturals més lligats a la literatura. Els assagistes que al mateix temps cultiven diverses ciències (filosofia, teologia, història, política) cal tractar-los des de l'angle d'assagístics i de prosistes (Cardó, Vicens i Vives, Rovira i Virgili, Nicolau d'Olwer, Ferran Soldevilla).
- La producció no literària en català caldria esmentar-la —però no estudiar-la— entre les consideracions generals de cada període. En canvi, crec que cal mantenir i en alguns aspectes ampliar les qüestions de crítica literària, de premsa literària, de política editorial, d'evolució de la llengua literària (Fuster 2012: 293).

En aquesta línia, la conversació principal d'algunes de les cartes següents té a veure precisament sobre *Literatura catalana contemporània*. Per exemple, en la carta 127, del 6 de març de 1972, se'ns fa testimoni de com Cahner pretén llançar el llibre de Fuster tot junt amb *Barcelona i la seua història I. La formació d'una gran ciutat*, d'Agustí Duran i Sanpere (sogre de Max Cahner) i *Els mallorquins i la llengua autòctona*, en aquest cas, del pare Massot.¹² En canvi, en la carta 132, hi ha una referència explícita als volums enviats a Madrid per al dipòsit, així com a les futures presentacions de l'obra a Barcelona, en què Cahner assenyala la possibilitat del 21 o del 27 de juny del 1972. D'interés són les paraules de la carta 141, en què l'editor barceloní indica que a data del 13 d'octubre del mateix any s'haurien venut nou-cents vint i cinc exemplars.¹³ Ara bé, tot i que Cahner i el mateix Fuster feien compte que les vendes serien superiors, es desil·lusionen en saber que el llibre no estarà entre els recomanats per als estudiants de la Universitat.

Pel que fa a *Decadència al País Valencià*, la informació que obtenim mitjançant la correspondència cal cercar-la, principalment, al llarg de les cartes 138, 167, 168, 171 i 188, que abasten des del 8 d'octubre de 1972, en què es

---

12 Els tres llibres es publicaren al llarg del 1972.

13 En la carta 149, datada el 31 de desembre de 1972, les vendes arriben superen els 1.500 exemplars.

va publicar la primera edició, fins al 23 de febrer del 1973. Així, en la 138, de manera semblant a com havíem indicat més amunt per al cas de *Literatura catalana contemporània*, trobem una al·lusió als continguts, açò és, a la distribució. En tot cas, el més interessant del procés que Fuster descriu ací és l'adreçament tant a Max Cahner com a Eulàlia Duran per fer-los saber que hi detecta un buit bibliogràfic, motiu pel qual els demana una llista de materials. Si ben bé no podem afirmar que les sol·licituds són una constant per part de Fuster, sí podem entendre com aquesta hi apareix per suplir les dificultats amb què es troba a l'hora d'accedir a eixa bibliografia concreta, sobretot, des de Sueca estant. Així, entre els materials demanats hi figuren, per exemple: la xerocòpia íntegra del llibret d'Henri Merimé *Spectacles et comédiens à Valencia* (Tolosa, 1913), la monografia d'Eudard Julià Martínez i «El teatro en Valencia», publicada al *Boletín de la Real Academia Española* II (1915), 527 ss.; IV (1917), 56 ss. i XIII (1926), 318 ss. (Fuster 2012: 361).

En la carta 167, amb data del 2 de novembre de 1974, Cahner pregunta a Fuster pel procés d'escriptura de *Decadència al País Valencià* i en la 168, del dia 14 del mateix mes, contesta que va lent, cosa que es repeteix en la carta 171, concretament, del 2 de desembre. Així, per assabentar-nos una miqueta més sobre el procés d'escriptura d'aquesta obra, cal esperar fins la carta 188, que Joan Fuster enviarà a Cahner uns mesos després, concretament, el 23 de febrer de 1973. En aquest moment, tenim informació al voltant de la correcció del manual. En tot cas, Fuster reconeixerà que encara hi poden existir alguns buits, tot i que no a afectaran la paginació pensada. A continuació, pel seu interès, afegim un fragment de la carta 188:

La «peça xiqueta» de l'apèndix, no he pogut revisar-la, perquè ara no tinc a mà la xerocopia del manuscrit. Ho faré damunt de les proves últimes. Com que les esmenes que calgui fer-hi no alteraran la compaginació, no crec que la cosa tingui importància, i, de moment, guanyem temps. Els papers t'arribaran en paquet a part. Procura que algú vagi a recollir-los a Correus, si és que no te'ls porten directament a Curial. Que no passi com a la *Literatura catalana contemporània* (Fuster 2012: 448-449).

Finalment, va caldre esperar fins al 1976 per a la publicació de *Decadència al País Valencià*. En la carta 221, que data del 15 de gener de 1985, Max Cahner suggereix a Fuster la possible reedició de l'obra. Així, l'editor barceloní proposa la possibilitat que la reedició pugui incloure els dos discursos que hauria dedicat en el seu nomenament com a doctor *honoris causa*. Gràcies a aquesta carta sabem que Fuster hauria patit una caiguda —i pensem de nou en Michel de Montaigne—, cosa que li hauria generat diferents problemes de salut.¹⁴ N'Incloem un fragment:

[...] Sé que has tingut problemes com a conseqüència d'una caiguda a casa teva. Però em diu l'Eliseu que et vas recuperant. M'agradaria molt que fos així. No em va fer gens de gràcia de pensar que tenies un braç trencat. Una darrera cosa: el teu llibre sobre *La Decadència al País Valencià* s'hauria de reeditar. Jo pensava que una possibilitat fóra d'incloure en aquest recull altres textos sobre el tema, com els dos discursos de *doctor honoris causa* que vas fer ¿O potser fóra millor reservar-los per a un altre volum? Ja me'n diràs alguna cosa. El tu vulguis, faré.

Fins a ben aviat —així ho desitjo. Una forta abraçada de

Max

Fuster va tardar més de mig any en contestar la carta de Cahner, un temps dilatat que, a partir d'ara serà, més o menys, una constant. En la seua resposta confessava estar cada vegada més ocupat en diferents obligacions, tot i que deia trobar-se bé, encara que cansat i amb poc humor d'escriure. Arribats a aquest punt, considerem que paga la pena reproduir la carta 223 al complet. Potser, podríem considerar-la una mena de frontissa en la correspondència entre Joan Fuster i Max Cahner. Òbviament, l'amistat va continuar entre ells, però és cert que les diferents ocupacions de l'un i de l'altre els va impedir mantindre la relació epistolar amb el ritme i la freqüència anterior. La carta 223 data de l'11 de setembre de 1985.

---

14 En aquest moment Fuster està centrat a preparar la tesi doctoral: *Les Constitucions del convent de Sant Josep de València* (s. XVI), que va defensar el 18 de juliol del 1985.

Benvolgut Max:

Moltes gràcies per les teves cartes. No t'he escrit abans perquè una pila de collonades m'ha tingut apartat de la correspondència. I també —tot ho he de dir!— perquè ja no em trobo amb humor ni ganes d'escriure cartes: i tan aficionat com era!

Més o menys, per l'Elisseín, ja deus tenir notícies de mi. La misericòrdia acadèmica va funcionar amb la meua tesi, i ara no sé quines altres afliccions em preparen, igualment benintencionades. Que tot sigui a fi de bé.

I de tu, també en sé alguna cosa, a través dels amics i els diaris. Diu-menge passat, per exemple, Pepito Guia m'explicava, i molt discretament satisfet, la teua actuació a la Universitat d'Estiu. Enhorabona.¹⁵

Un dia o altre, em decidiré a venir a Barcelona. No serà de seguida, perquè si no ho he entès malament, encara he de fer alguns «números» per a accedir als escalafons de la docència, i això no em permet de fer projectes. D'altra banda, tinc plena consciència de ser cada dia més insuportable —i més *insuportador*—, cosa pròpia de l'edat.

Bueno, si més no, ja ens veurem en els Premis Octubre.

Una abraçada.

Joan

5. Acomiadament

Com hem pogut veure, l'amistat entre Joan Fuster i Max Cahner es trava a partir d'una relació epistolar que naix el 1959 i abasta més de trenta anys. Les darreres cartes a les quals hem tingut accés gràcies al volum *Correspondència 13* són la 235 i la 236. En la primera, del 20 de febrer de 1991, Joan Fuster informa l'amic del viatge que farà a Barcelona el dia 26 d'aquell mes, i sobre la seua la disposició del dia 28 o de l'1 de març per poder veure's, ja que retornarà a València el dia 2. En canvi, la següent, és del mes de desembre, concretament, del 22 del mateix any, en què Cahner desitjava veure Fuster alhora

---

15 Tal com recorden els curadors de *Correspondència 13*, Cahner fou rector de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada, concretament, dels períodes 1985-1987 i 1992-1994.

que li agraiïa l'enviament de *Textos d'exili* (1991), un llibre publicat per la Generalitat Valenciana, amb un estudi de Santi Cortés i una introducció d'Alfons Cucó. Desconeixem si Joan Fuster i Max Cahner es van veure en aquella ocasió a Barcelona, potser sí, però no ho sabem. Tampoc si hi ha hagut alguna altra carta entre aquestes dues i se l'ha emportada el temps. Fuster va morir el 21 de juny de l'any 1992, tot just un poc més d'un any després d'aquell viatge a la seua estimada Barcelona.

Les cartes a les quals ens hem aproximat en aquest article ens han permés conèixer uns autors des d'una vessant més íntima, diguem-ne, amb un caliu diferent d'aquell que hom pot trobar en la lectura de les obres a les quals hem tractat d'endinsar-nos, considerant els seus processos. Així, la relació epistolar entre els dos amics ens deixa entendre la intensitat amb què Joan Fuster i Max Cahner van pensar i viure tot un conjunt de projectes i una sèrie de llibres que hui dia encara són cabdals per a entendre la nostra cultura, la nostra literatura i el nostre país. Que aquest article siga un humil homenatge a la figura i al pensament de Joan Fuster ara que es compleixen trenta anys del seu traspàs. En tot cas, el millor homenatge que li podem dedicar és rellegir-lo contínuament.

Bibliografia

- AGAMBEN, G. (2010) *Infancia e historia*, Buenos Aires, Adriana Hidalgo.
- CANO, J. À. (2021) *Els articles de Joan Fuster a Serra d'Or: «Restriccions mentals» (Primera sèrie: 1968-1973) i «Passar el dia, empènyer l'any» (Segona sèrie: 1978-1984)*, tesi doctoral, Universitat de València.
- DURAN, E. (2004) «L'historiador de la cultura», *A propòsit de Joan Fuster*, col·l.: «Quaderns d'Orientació Valencianista», Universitat de València, pp. 29-47.
- FERRER I COSTA, J.; PUJADES I MARQUÈS, J. (eds.) (2012) *Correspondència 13. Max Cahner*, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València, Edicions Tres i Quatre / l'Institut d'Estudis Catalans.
- FURIÓ, A (1997) «Pròleg a l'edició», *Correspondència 1. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, edició a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Universitat de València / Edicions 3i4.
- (ed.) (2006) *Joan Fuster i els historiadors*, València, PUV.

- FUSTER, J. (1962) *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- (1972) *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes
- (1976) *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- (1997) *Correspondència 1. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, edició a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Universitat de València / Edicions 3i4.
- (2012) *Correspondència 13. Max Cahner*, pròleg d'Antoni Furió, edició a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujades i Marquès, València, Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València, Edicions Tres i Quatre / l'Institut d'Estudis Catalans.
- GREGORI, C. (2011) *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster*, València, PUV.
- MORA, X. (2009) *Què pensa Max Cahner*, Barcelona, Dèria Editors.
- PÉREZ MORAGÓN, F. (1997) «Introducció al volum», *Correspondència 1. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, edició a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Universitat de València / Edicions 3i4.
- SÁEZ MATEU, F. (2019) «Ontologia del moviment: de Montaigne a Fuster passant per Pla», *Joan Fuster: indagació, pensament i literatura*, València: UPV.
- SERRA, X. (2012) *La tertúlia de Joan Fuster*, Catarroja, Afers.
- SIMBOR, V. (2012) *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València, PUV.
- SERNA, J.; GARCÍA MONERRIS, E. (2004) «L'escriptura o la mort», *A propòsit de Joan Fuster*, col·l.: «Quaderns d'Orientació Valencianista», Universitat de València, pp. 83-105.
- VILLATORO, V. (2009) «Què ha fet Max Cahner», *Què pensa Max Cahner*, Barcelona, Dèria Editors.